

Llys a Llan

*Colofn sy'n crwydro ar hyd
meysydd llên, crefydd a hanes
yng Nghaerdydd a'r Fro*

Yr Athro E. Wyn James

Caethwasiaeth Jamaica, Bedyddwyr Hengoed a Solomon Nutry (Rhan 3)

Yn rhan gyntaf yr erthygl hon, soniwyd am y ffordd y dechreuodd y fasnach mewn caethion du o ddifrif yn hanes Prydain gyda datblygu'r diwydiant siwgr yn ynysoedd y Caribî, yn enwedig ar ôl i Jamaica ddod i feddiant Prydain yn yr 17eg ganrif; a nodwyd lle amlwg yr herwlongwr enwog, Harri Morgan, ac aelodau eraill o deulu Morganiaid Llanrhymni, ym mywyd Jamaica yn y cyfnod cynnar hwnnw.

O hynny hyd at ddechrau'r 19eg ganrif, cludwyd dros dair miliwn o gaethion gan longau Prydeinig o Orllewin Affrica i'r Byd Newydd, a hynny o dan amodau cwbl erchyll. Ond dechreuodd yr ymgyrch i ddileu'r gaethfasnach fagu nerth arwyddocaol o'r 1780au ymlaen, nes llwyddo erbyn 1792 i gael dros 300,000 o bobl Prydain i ymatal rhag defnyddio siwgr o'r Caribî; a phen draw'r ymgyrchu caled a hirfaith hwnnw oedd llwyddo i gael Senedd Prydain i ddileu'r fasnach mewn caethion yn 1807.

Fel y crybwyllwyd yn rhan gyntaf yr erthygl, un o'r ymgyrchwyr Cymreig mwyaf tanbaid yn erbyn y gaethfasnach oedd Morgan John Rhys (1760–1804) o'r Graddfa ger Llanbradach, a fagwyd ymhlith y Bedyddwyr yn Hengoed ac a fu am gyfnod yn fyfyrwr yn Athrofa'r Bedyddwyr ym Mryste ac yn weinidog mewn eglwys Fedyddiedig ym Mhen-y-garn ger Pont-y-pŵl; ac fe barhaodd i ymgyrchu'n egniol yn erbyn caethwasiaeth yn America, wedi iddo ffoi yno yn 1794 rhag cael ei garcharu oherwydd ei syniadau radicalaidd.

Dileu'r fasnach mewn caethion a wnaeth Senedd Prydain yn 1807, ond roedd yn parhau yn gyfreithlon i gadw caethion yn Jamaica a thiriogaethau tramor eraill Prydain hyd nes i'r Senedd ddileu caethwasiaeth ynddynt yng nghanol y 1830au. Roedd hynny yn ffrwyth ail don o ymgyrchu taer a ddechreuodd tua 1823. Roedd Bedyddwyr yn amlwg iawn yn yr ymgyrchu hwnnw, a Bedyddwyr Bryste yn flaenllaw yn eu plith.

Ymhlith yr amlycaf oedd dau o aelodau eglwys Fedyddiedig Broadmead, Bryste, sef Mary Watkins (1798–1866) a William Knibb (1803–45), a briododd yn Hydref 1824 yn fuan cyn iddynt fynd i weithio ym maes cenhadol y Bedyddwyr yn Jamaica. Brodor o Kettering yn swydd Northampton oedd William, ond roedd Mary yn wreiddiol o Bont-y-pŵl ac yn siarad Cymraeg.

Roedd cenhadon y Bedyddwyr yn Jamaica yn wrthwynebus iawn i gaethwasiaeth, ac fel y nodwyd yn ail ran yr erthygl hon, fe ddychwelodd Mary a William i Brydain yn 1832 yn benodol i ymgyrchu yn erbyn caethwasiaeth. A bu eu hymgyrchu brwd a diflino yn gyfraniad allweddol tuag at gael y Senedd yn San

Steffan i basio deddf yn Awst 1833 a fyddai'n dileu caethwasiaeth yn Jamaica.

Bu cerddi gan Morgan John Rhys ac eraill yn bwysig yn y gwaith o ddylanwadu ar y farn gyhoeddus yn ystod yr ymgyrch a arweiniodd at ddileu'r fasnach mewn caethion yn 1807. Bu barddoniaeth yn bwysig hefyd yn yr ymgyrchu diweddarach i ddileu caethwasiaeth yn nhiriogaethau Prydain; ac fe welwn gerddi Cymraeg yn erbyn caethwasiaeth yn ymddangos yn gyson ar dudalennau cylchgronau ac ar daflenni baledi yn y cyfnod hwnnw.

Un o'r rhai mwyaf dylanwadol oedd 'Cân y Negro Bach' gan Benjamin Price (1792–1854), awdur cynhyrchiol iawn a ddefnyddiai'r ffugenw 'Cymro Bach'. Un o Flaenau Gwent ydoedd, ond erbyn cyhoeddi 'Cân y Negro Bach' am y tro cyntaf, yn y cylchgrawn *Greal y Bedyddwyr* yn Rhagfyr 1830, roedd Benjamin Price wedi symud i fod yn weinidog gyda'r Bedyddwyr yn y Drenewydd.

Mae'r gerdd yn enghraifft dda o ba mor ddylanwadol y gall caneuon fod. Pan gyhoeddwyd casgliad o weithiau Benjamin Price yn 1855 o wasg y Bedyddiwr, William Jones (1826–96), yn Heol y Dug, Caerdydd, dywedwyd fod 'Cân y Negro Bach' wedi cael 'effaith mawr ar feddyliau ein cyd-wladwyr, canys yr oedd [...] yng nghof ac ar dafod pawb, o'r hen ŵr penllwyd i'r plentyn newydd ddysgu darllen'. Y gân hon, meddid, oedd y peth cyntaf a ddysgai mam i'w phlentyn.

Fel yr awgryma'r teitl, mae 'Cân y Negro Bach' wedi ei gosod yng ngenau caethwas du. Cerdd arall a luniwyd tua'r un adeg, ac a ymddangosodd ar nifer o daflenni baledi yn gynnar yn y 1830au, yw *Hanes, Cyffes, Achwyniad, Anerchiad, a Dymuniad y Negroes*. Caethion du sy'n siarad yn y gerdd hon hefyd ac ynddi, yn ogystal â darlunio'n fyw iawn y driniaeth greulon a ddiodeffai'r caethweision ar law eu meistriaid, sonnir yn benodol am y gwrthdaro yn y Caribî rhwng perchnogion y caethweision a'r cenhadon Cristnogol, gan ddiolch fod y cenhadon wedi dod draw i 'sôn am Geidwad a fu farw / dros y negroes du i'w cadw'. (Gellir gweld copi o'r gerdd yn y fan hon: <https://archive.org/details/wg35-2-1235>.)

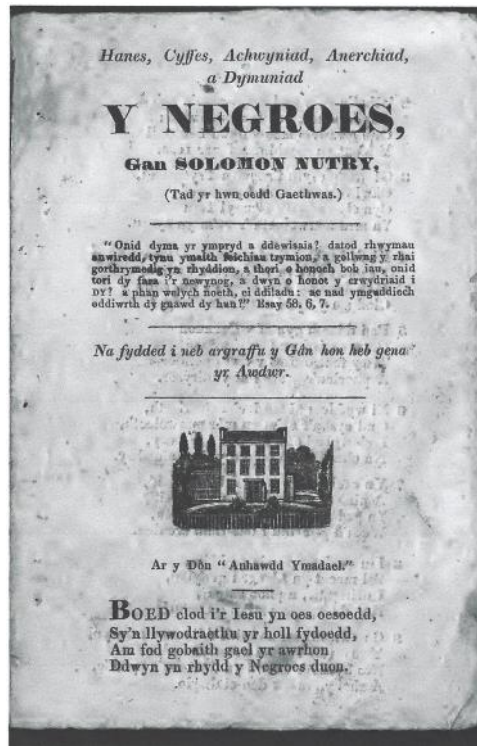
Oddi wrth y cyfeiriadau yn y gerdd at garcharu 'ein cenhadon annwyl, hawddgar' a distrywio 'ein capelydd', gellir casglu iddi gael ei llunio rywbyrd ar ôl i rai o'r caethion godi mewn terfysg yn Jamaica adeg Nadolig 1831 (a arweiniodd at garcharu William Knibb a rhai o'r cenhadon eraill a dinistrio nifer o'u capeli) a chyn pasio'r ddeddf yn Awst 1833 a fyddai'n rhyddhau'r caethion yno.

Awdur y gerdd oedd Solomon Nutry, 'tad yr hwn oedd gaethwas'. Fe'i ganed ym Mryste yn 1798, ac

roedd yn beiriannydd wrth ei alwedigaeth. Erbyn 1822 roedd yn sir Fôn, oherwydd priododd un Ellen Jones yng Nghaerdydd ar 26 Ebrill 1822. Roeddynt yn byw yng Nghaer pan aned eu merch Ruth, 14 Mai 1831. Erbyn 1841 roedd y teulu'n byw yng nghyffiniau Rhuthun, ond wedi symud i Lerpwl erbyn 1851, lle y bu Solomon farw yn 1854.

Cyhoeddwyd baled arall yn ddiweddarach 'yn gosod allan ddiolchgarwch y negroes am eu gwaredigaeth oddi dan iau haearnidd y gaeth fasnach', a honno wedi ei llunio gan 'Elin, tros Solomon Nutry', sef ei wraig gellid tybio, oherwydd mae tystiolaeth ar gael sy'n awgrymu ei bod hi'n ysgrifennu baledi. Nid yw'n amhosibl, felly, mai ei wraig hefyd a luniodd y faled *Hanes, Cyffes, Achwyniad, Anerchiad, a Dymuniad y Negroes* ar ran Solomon – baled y dadleua Dr Simon Brooks yn ei gyfrol *Hanes Cymry* (2021) fod arwyddocâd arbennig iddi, gan mai dyna o bosibl y 'darn cyntaf o lenyddiaeth yn y Gymraeg gan Gymro du, neu gan rywun [...] yn ysgrifennu ar ei ran'.

Ond beth sydd a wnelo hyn oll â Chaerdydd? Yn Awst 1831 agorodd John a Llewelyn Jenkins (meibion y gweinidog Bedyddiedig, John Jenkins, Hengoed) swyddfa argraffu yn Heol Bute yng Nghaerdydd, swyddfa a symudodd yn 1832 i adeilad a safai ar ochr ogleddol yr Heol y Castell bresennol ond a

Copi Llyfrgell Prifysgol Caerdydd o'r faled gan Solomon Nutry a argraffwyd gan y brodyr Jenkins yng Nghaerdydd.

farw ar 29 Gorffennaf 1833, ychydig ddyddiau yn unig wedi i'r 'fuddugoliaeth ogoneddus' dros ddileu caethwasiaeth gael ei henniill yn Nhŷ'r Cyffredin, ac yntau wedi treulio ei oes hir yn ymladd 'y drwg erchyll a dieflig hwn'.

Heb os, felly, gallwn ddweud ein bod, wrth gerdded ar ochr ogleddol Heol y Castell yng Nghaerdydd, mewn ardal a chanddi le anrhydeddus iawn yn yr ymdrechion i ddileu caethwasiaeth yn Jamaica.

ddymchwelwyd yn 1877. Byddai'r ddau'n argraffu ar y cyd yno nes i John adael ym mis Medi 1834 i fynd yn genhadwr i Morlaix yn Llydaw, ond rywbryd cyn hynny fe ymddangosodd copi o faled Solomon Nutry, *Hanes, Cyffes, Achwyniad, Anerchiad, a Dymuniad y Negroes*, o wasg y ddau frawd.

Nid yw'n syndod gweld gwasg y brodyr Jenkins yn argraffu'r faled wrthgaethwasol hon. Roedd y ddau frawd hefyd yn gyfrifol o Chwefror 1833 ymlaen am olygu ac argraffu'r cylchgrawn *Greal y Bedyddwyr*, ac fe frithid tudalennau'r cylchgrawn hwnnw â newyddion am genhadaeth y Bedyddwyr yn Jamaica ynghyd ag ymosodiadau llym ar gaethwasiaeth. Rhoddwyd croeso mawr ar ei dudalennau, er enghraifft, i'r newydd fod y mesur i ddileu caethwasiaeth wedi gorffen ei daith trwy Senedd Prydain ym mis Awst 1833; a nododd y cylchgrawn hefyd y ffaith drawiadol i William Wilberforce